

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ

У статті здійснено спробу визначити методологічні засади одного з найактивніших напрямів сучасної науки про мову — лінгвістичної прагматики. Автор вважає, що на роль методології цього напрямку досліджень може претендувати екзистенційна феноменологія, тісно пов'язана з герменевтикою та окремими прийомами постструктуралістичного підходу до мови. Важливі ознаки екзистенційної феноменології — інтенціональність, інтерсуб'єктивність, увага до інтуїції дослідника.

Ключові слова: лінгвістична прагматика, методологія, екзистенційна феноменологія, інтенціональність, інтерсуб'єктивність.

Питання лінгвістичної і, ширше, гуманітарної епістемології складне і, фактично, не опрацьоване. Як справедливо зазначає Р. М. Фрумкіна, «спеціальні розвідки, де б серйозно обговорювалося “влаштування” гуманітарного знання, такі нечисленні, що вони не дають досліднику потрібного матеріалу»¹. На противагу представникам природничих і математичних наук «гуманітарії не часто обтяжують себе роздумами щодо методів і процедур, якими вони постійно користуються. Епістемологія гуманітарних дисциплін не просто недостатньо розвинена. Висловлюючись термінологічно, варто було б сказати, що такі сюжети недостатньо проблематизовані»². Як справедливо зазначає дослідниця, «щоб відчутти потребу в постановці й вирішенні епістемологічних проблем, потрібно взяти під сумнів очевидності. Щоб очевидності перестали бути такими, потрібно систематично розмірковувати щодо предмета своєї науки, тобто займатися методологічною рефлексією»³.

Наведені достатньо критичні міркування відомого лінгвоепістемолога стосуються сучасної науки про мову в цілому, а також, зрозуміло, окремих її напрямів. Оскільки методологія конкретної науки, яка оперує неповторними об'єктами, як правило, повною мірою не збігається з власне філософською методологією, в якій узагальнено сконцентроване світобачення певного етапу розвитку світової наукової думки, рефлексія над особливостями конкретного об'єкта вивчення змушує дослідника звернутися також до проблеми його специфіки. Нижче, спираючись на праці провідних лінгвістів і лінгвофілософів, спробуємо обґрунтувати методологічні засади одного з найдинамічніших напрямів нових антропозорієнтованих досліджень живої природної мови — лінгвістичної праг-

¹ Фрумкіна Р. М. Самосознание лингвистики — вчера и завтра // Изв. АН России. Сер. лит. и яз. — 1999. — Т. 58. № 4. — С. 29.

² Там же.

³ Фрумкіна Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? // Язык и наука конца XX века. — М., 1995. — С. 79.

матики. При цьому автор усвідомлює, що пропонується розвідка — не більше ніж скромні роздуми в цьому напрямі саме в той період розвитку лінгвістичної думки, який має всі ознаки міжпарадигмального з властивим йому методологічним плюралізмом бачення сутності досліджуваного об'єкта.

Історія формування прагматики — від логічної і семіотичної — через прагматику власне філософську (точніше, народжену в межах аналітичної філософії) — до власне лінгвістичної засвідчує розуміння того, що її основною, підставовою категорією є суб'єктивний (людський) чинник у мові⁴. Лінгвістична прагматика поставила людину в центр досліджень мови в дії, у функціонуванні, спілкуванні, що й визначає особливості епістемічного її осмислення.

У низці публікацій⁵ ми, поділяючи ідеї лінгвістів, які цікавляться епістемологічними аспектами сучасного мовознавства, намагалися обґрунтувати позицію, згідно з якою антропозорієнтованій парадигмі сучасних досліджень мови найповніше відповідає *екзистенційна феноменологія*⁶. Найповніше вона відповідає природі лінгвістичної прагматики як найбільш антропозорієтованого напрямку сучасної науки про мову. Нижче спробуємо обґрунтувати це твердження.

Як відомо, основне завдання феноменології як загальнонаукового філософського методу — пізнання сутності об'єктів світу (включаючи людину) і прояснення змісту речей, подій, законів природи тощо. Таке пізнання і прояснення можливі лише за умови редуцції всього, що наклалося на світобачення людини, яка живе в суспільстві: суджень, штампів і стереотипів сприйняття, оцінок, упереджень тощо. Процедури феноменологічної редуцції неможливі без звернення до мови. Як зазначає відомий «екзистенційний феноменолог» М. Мерло-Понті, у феноменології проблема мови постає одночасно і як спеціальна проблема, і як така, що включає в себе саму проблематику філософії. Це пояснюється тим, що первинною реальністю для феноменолога є життєвий світ, представлений у психічних інтенціональних актах і мові⁷. Декларований феноменологією рух до ідеальної об'єктивності неможливий без мови, оскільки саме в ній досвід людини втрачає суб'єктивні риси, стає доступним для всіх⁸.

Одна з найважливіших декларацій феноменології — повернення філософії (науки в цілому) до суб'єкта пізнання, тобто людини. У цьому аспекті феноменологія, на думку відомого російського лінгвіста, лінгвофілософа і методолога науки про мову Ю. С. Степанова, яка розглядається під радикалом парадигм філософії мови, постає як специфічний «місток», що поєднує філософію імені через філософію предиката з філософією егоцентричних слів (прагматики)⁹, у якій представлена людина в тих якостях і статусах, що виявляються в спілкуванні як основні *інтерсуб'єктивності* (див. про це нижче).

Інакше кажучи, якщо світ справді постає таким, як його вибудовують свідомість, психіка і мова і як про це пишуть відомі представники когнітивної лінгвіс-

⁴ Докладніше див.: Бацевич Ф. Прагматика дискурсу: проблемне поле, дослідницька одиниця // Людина. Комп'ютер. Комунікація : Зб. наук. праць. — Л., 2008. — С. 10–12; Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософ. нарис. — К., 2009. — 192 с.

⁵ Див., зокрема: Бацевич Ф. Філософсько-методологічні засади сучасної лінгвістики: спроба обґрунтування // Мовознавство. — 2006. — № 6. — С. 33–40; Бацевич Ф. Сутність та предмет дослідження філософії мови (погляд лінгвіста) // Філософська думка. — 2007. — № 2. — С. 112–124; Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови... — С. 29.

⁶ Див., наприклад: Макаров М. Л. Основы теории дискурса. — М., 2003. — С. 18.

⁷ Див.: Мерло-Понті М. О феноменологии языка. — <http://anthropology.rinet.ru/old/6/merlo.htm>.

⁸ Деррида Ж. Введение // Гуссерль Э. Начала геометрии. — М., 1996. — С. 75.

⁹ Докладніше див.: Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. — М., 1985. — С. 201.

тики, то в дослідженнях живої природної мови «духовна феноменологія виявляється неусувною»¹⁰ (курсив наш.— Ф. Б.).

Чи не найважливішою сутнісною ознакою екзистенційної феноменології та загально- і частковонаукових методів, які спираються на неї, є те, що вони найповніше пристосовані для «схоплення» об'єктів з нечіткими поняттєвими межами, тобто об'єктів переважно гуманітарних, пов'язаних зі сферою людського духу. Ці об'єкти неможливо аналізувати без звернення до царини людської свідомості. Оскільки мова і спілкування, наука і культура — результати людської діяльності, у процесах їх аналізу не може бути редукована свідомість. Природа останньої не аналогічна природі фізичних об'єктів, а тому її аналіз потребує «м'якої» інтерпретації¹¹. Це особливо помітно у випадках аналізу так званих дискурсивних слів, тобто мовних елементів (слів, виразів, навіть окремих речень), які забезпечують зв'язність дискурсу, віддзеркалюють процеси взаємодії учасників спілкування, насамперед оперування ними особистісними комунікативними смислами¹², тобто виявляються носіями глибинної міжособистісної прагматики, неповторних комунікативних смислів учасників спілкування. Дискурсивні слова постають як важливі структурні елементи мовного коду (тобто мови в комунікації), тісно пов'язані з особистостями адресанта, адресата, каналами комунікації, контекстом і ситуацією спілкування в цілому. Усі без винятку дискурсивні слова вносять помітне особистісне начало в плин спілкування. Ці особистісні комунікативні смисли мають нечітку, «розмиту» семантико-прагматичну природу й аксіологічне забарвлення, які складно експлікувати за допомогою звичних засобів опису семантики слів з достатньо чіткою денотативною і/або сигніфікативною віднесеністю. Досвід аналізу подібних дискурсивних слів засвідчує, що вияв їх комунікативних смислів нагадує процедури феноменологічної редукції, запропонованої Е. Гуссерлем, тобто, якщо можна так висловитися, «вслуховування» в «невловимість» особистісних комунікативних смислів, які реалізуються в конкретній конситуації спілкування. Таке «вслуховування» дозволяє, наприклад, твердити, що провідною прагматичною функцією (глибинним комунікативним смислом) частки *ну* можна вважати внесення в дискурс (текст) помітного особистісного ставлення до особи адресата, його дій, вчинків, слів; частки *ось* — збіг когнітивних, аксіологічних, емотивних та/або інших сфер мовця і слухача тощо¹³. Групи, класи, типи особистісних комунікативних смислів, що їх вносять у спілкування дискурсивні слова, мають польову природу організації, тобто нагадують сферу без чітких ядерних компонентів, але з широкою динамічною периферією, залежною від значної кількості конкретних комунікативних чинників, які досить часто інтерпретуються з опертям на інтуїцію дослідника¹⁴.

¹⁰ Див.: Фрумкіна Р. М. Самосознание лингвистики — вчера и завтра. — С. 35.

¹¹ Макаров М. Л. Знач. праця.— С. 28.

¹² Див. про це докладніше: Баранов А. Н., Плунгян В. А., Рахліна Е. В. Путеводитель по дискурсивным словам русского языка.— М., 1993.— С. 16–36; Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова.— Л., 2014.— С. 32; Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания / Ред.: К. Л. Киселева, Д. Пайар.— М., 1998.— 364 с.; Дискурсивные слова русского языка: контекстное варьирование и семантическое единство / Ред.: К. Л. Киселева, Д. Пайар.— М., 2003.— С. 326 с.

¹³ Див. про це докладніше: Бацевич Ф. Частки української мови...— С. 35 і далі.

¹⁴ Див. про це докладніше: Бацевич Ф. Дискурсивні слова: аспекти виявлення прагматичних смислів і парадигмальної організації // Проблеми прикладної лінгвістики : Наук. зб. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті Р. О. Якобсона. Одеса 28 квітня — 1 травня 2008 р. / Гол. ред. Н. В. Бардіна.— О., 2008.— С. 51–59.

Як зазначає український філософ Є. Причепій, «феноменологічно-екзистенціалістська концепція свідомості більш адекватна тенденціям, що мають місце в науці й мистецтві ХХ ст.»¹⁵. Останнє особливо актуальне для лінгвістики, у межах якої дослідник спостерігає або чужу мовленнєву поведінку, або зміст власної психіки, свідомості, але не мову як таку, що властиво значній кількості праць, де об'єкт спостережень ніби перебуває перед дослідником, відчужено наявний у безпосередніх відчуттях. Ця фундаментальна, не всіма ще усвідомлена, особливість екзистенційно-феноменологічного бачення сутності предмета дослідження породжує низку інших, зокрема:

1. У гуманітарних науках з уже згадуваною специфікою предметного поля значною мірою «реабілітується» інтуїція дослідника як «наявність» сутності досліджуваного об'єкта в свідомості суб'єкта, «безідеологічне», «самочинне» явлення її перед ним через глибоке інтенціональне споглядання її ейдосів. Як зазначає М. Л. Макаров, «феноменологія — це філософія інтуїції»¹⁶, яка офіційно повертається в мовознавство як справжнє джерело мовного матеріалу. При цьому інтуїція означає не панування суб'єктивізму, відкидання сциєнтичних методів і підходів до мови чи ігнорування логічних причинних зв'язків у світі, а інтенціональну присутність мови як об'єкта в свідомості суб'єкта. У сучасній науці таке розуміння пов'язується з цілим комплексом термінів: сприйняття, увага, пам'ять, уява та ін. У феноменології всі ці феномени свідомості розглядаються як окремі модальності інтуїції¹⁷. Опертя на інтуїцію дослідника — основа низки напрямів сучасного мовознавства, серед яких насамперед потрібно назвати когнітивну лінгвістику і лінгвістичну прагматику, що найчастіше асоціюються із сучасним станом науки про мову. За Г. Гійомом, «саме в людській мові краще, ніж де б це не було, виявляється неминучість таких переконань, які... і становлять людську інтуїцію»¹⁸. При цьому враховуються різні типи інтуїції, що найповніше відповідають сутності інтенціональних об'єктів. Урахування інтуїції в дослідженні мови є засадничим ще й з тих міркувань, що лінгвіст «має справу не з абстрактним... конструктом, не з інструментом, який обслуговує будь-яку сторону діяльності, а безпосередньо з комунікативною діяльністю людини, що має таку ж, як і сам дослідник, свідомість»¹⁹. Звідси маємо наступну важливу особливість екзистенційно-феноменологічного бачення сутності мови.

2. Вивчаючи мову, дослідник не «редукує» себе, свою сутність, здатність «перебування-в-мові», «вносячи за дужки» лише апріорні судження щодо об'єкта дослідження. Це сприяє зменшенню відстані між суб'єктом і об'єктом дослідження; уможливорює витворення суб'єкт-об'єктної єдності, «*res integra*» людини, світу, мови. У процесі феноменологічного утворення суб'єкт-об'єктної єдності мова виступає активним чинником редукції апріорних складників мислення і свідомості; не дарма засновник феноменології Е. Гуссерль розглядав мову як ідеальну об'єктивність²⁰.

3. Усе активніше з мовою пов'язується одне з найважливіших понять феноменології — поняття *інтерсуб'єктивності*, яке сприймається як основа особистості, «его», що виявляється в мові, як основа буття людини в світі, існування

¹⁵ Причепій Є. Вступне слово // Феноменологія і філософський метод. 1999.— К., 2000.— С. 8.

¹⁶ Макаров М. Л. Знач. праця.— С. 31.

¹⁷ Там же.— С. 29.

¹⁸ Гійом Г. Принципы теоретической лингвистики.— М., 1992.— С. 24.

¹⁹ Там же.— С. 36.

²⁰ Див.: Деррида Ж. Знач. праця.— С. 75–76.

суспільства. Як зазначає Ю. С. Степанов, мовний аналог феноменологічної інтерсуб'єктивності можна певним чином вбачати в наявності в мові «егоцентричних часток» — слів типу *я, тут, тепер, це* та ін. — і в можливості кожної людини пристосувати їх до себе в кожному акті мовлення²¹. Додамо до переліку егоцентричних часток також значний розряд уже згадуваних дискурсивних слів, дослідження яких активно проводиться в наш час. Інтерсуб'єктивними чинниками також породжуються такі важливі категорії лінгвістичної прагматики, як тональність і атмосфера спілкування, точка зору, емпатія, фокус емпатії тощо²². Нелінгвістичне в своїй суті поняття інтерсуб'єктивності все частіше використовується в теоріях мовленнєвої діяльності, функціонально-комунікативній лінгвістиці, лінгвопрагматиці²³. Як зазначає М. Л. Макаров, «феноменологія ідейно тісно пов'язана з прагматикою, оскільки, постійно підкреслюючи активну роль індивідуальної свідомості й приділяючи значну увагу безпосередньому досвіду, цей філософський напрям стимулює вивчення реального функціонування мови з погляду суб'єкта»²⁴.

4. До арсеналу сучасних напрямів лінгвістики все активніше залучається одна з найважливіших категорій феноменології — *інтенціональність* як сама суть свідомості, її скерованість на об'єкт. Іntenціональність — властивість свідомості, дякуючи якій її стани характеризуються як такі, що мають зміст, несуть у собі інформацію про щось, що є поза свідомістю. Як пише видатний філософ-аналітик Дж. Серль, «... мої суб'єктивні стани поєднують мене з рештою світу, і загальне ім'я цього зв'язку — інтенціональність»²⁵. І. М. Кобозева з цього приводу зазначає: «Власна і чужа психічна активність осмислюється людиною в інтенціональних термінах. Про неї ми думаємо і говоримо в мовній формі..., проблема інтенціональності... має найбезпосередніше відношення до лінгвістики і, передусім, до лінгвістичної семантики і прагматики»²⁶. Своєю чергою, видатний феноменолог-літературознавець Р. Інгарден писав про те, що елементи мови в їхніх зовнішніх і внутрішніх проявах постають як вияви інтенціональної свідомості, мисленневих актів²⁷. Лінгвістична теорія, побудована на засадах інтенціональності, буде позбавлена вад фізикалізму й зайвого психологізму²⁸. Поняття інтенціональності стає провідним для низки антропологічно і функціонально-комунікативно зорієнтованих напрямів досліджень природної мови останніх десятиліть²⁹, передусім лінгвістичної прагматики.

У запропонованих міркуваннях представлені окремі зауваги щодо складної і багатоаспектної проблеми обґрунтування філософсько-методологічних засад сучасної лінгвістики та її найважливіших напрямів, зокрема — лінгвістичної прагматики. Зрозуміло, що уточнення методологічних засад аналізу свого об'єкта — живої людської мови — проблема самої лінгвістики, розв'язати яку повин-

²¹ Див.: Степанов Ю. С. Знач. праця. — С. 216.

²² Див., наприклад: Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики. — Л., 2010. — С. 37.

²³ Див., наприклад: Серль Дж. Природа интенциональных состояний // Философия. Логика. Язык. — М., 1987. — С. 151–169; Стросон П. Ф. Намерение и конвенция в речевых актах // Философия языка / Ред.-составитель Дж. Р. Серль — М., 2004. — С. 131–150.

²⁴ Макаров М. Л. Знач. праця. — С. 24.

²⁵ Див.: Searl J. R. Mind, language and society : Philosophy in the real world. — Masterminds, 1998. — Р. 68.

²⁶ Кобозева И. М. К распознаванию интенционального компонента смысла высказывания (теоретические предпосылки). — <http://evrika.tsi.lv/show.php?>

²⁷ Ingarden R. Z teorii języka i filozoficznych podstaw logiki. — Warszawa, 1972. — S. 21–22.

²⁸ Op. cit. — S. 21.

²⁹ Див., наприклад: Блинов А. Л. Интенционализм и принцип рациональности языкового общения. — М., 1995. — С. 128.

ні мовознавці й лінгвофілософи. Пафос запропонованих міркувань полягає в тому, що в час суттєвих змін наукової парадигми вивчення живої природної мови, дискурсивного, антропозорієнтованого її повороту, панування методологічного плюралізму на роль такої філософської підвалини поки що несміливо претендує екзистенційна феноменологія, тісно пов'язана з герменевтикою та окремими прийомами постструктуралістичного підходу. Однак у цілому сучасна лінгвістика ще чітко не визначила своїх гносеологічних засад, не опрацювала свого «ідеального проекту»³⁰, який задавав би їй орієнтири наукового пошуку на довготривалий період. У цьому пошуку мова, без сумніву, постане як всезагальна структура, здатна «згадати минуле, передбачити майбутнє, охопити незриме або далеке»³¹, всесвіт дискурсу, який «став першою створеною людиною моделлю Всесвіту як такого»³².

(Львів)

F. S. BATSEVYCH

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF MODERN LINGUISTIC PRAGMATICS

The article attempts at defining methodological foundations one of the most active trends in modern linguistic pragmatics. The author claims that existential phenomenology can be regarded as one method of such research because it is closely connected with hermeneutics and some other instruments of post-structural approach to language. Some important features of existential phenomenology are intentionality, intersubjectivity, attention to the researcher's intuition.

Key words: linguistic pragmatics, methodology, existential phenomenology, intentionality, intersubjectivity.

³⁰ Фрумкіна Р. М. Самосознание лингвистики — вчера и завтра... — С. 36–37.

³¹ Мамфорд Л. Миф машины / Пер. с английского. — М., 2001. — С. 113.

³² Там же. — С. 105.